

Küzdelem az abszolút szegénység és társadalmi leszakadás ellen- Hátrányos helyzetű gyerekek támogatási lehetőségei informális foglalkozások keretei között

Ocztos István

az Élő Tűzfalak Budapest Alapítvány elnöke

e-mail: ocztos.istvan@gmail.com

Kulcsszavak: felzárkóztatás, hátrányos helyzetű- környezet és tanulók, esélyegyenlőség, informális tanulás, integráció, iskolán kívüli oktatás

Absztrakt

A cikkben bemutatjuk egy hátrányos helyzetű kistérségben kialakított és megszervezett alkalmi segítő foglalkozásokat, azok eredményességét, illetve az azokból levonható következtetéseket és tapasztalatokat fogalmazzuk meg. Ennek keretében felhívjuk a figyelmet a kisgyerekkorban megkezdett, majd a továbbiakban is fenntartott oktatás és nevelés fontosságára, mely elősegítheti az elzárt csoportok és csoporttagok felzárkózását, hozzájárulva az életminőségük javulásához, elősegítve a társadalomba való integrációjukat is. Javaslatot teszünk a helyszínrre költöző, a közösségen belül és velük együtt élő és dolgozó pedagógusok jelenlétének szükségességére, ezzel biztosítva a kölcsönös bizalom kialakulását és megerősödését, mely lehetőséget nyújt a létrehozott tartós eredmények fenntarthatóságára.

Keywords: catch-up education, adverse environment, underprivileged students, equal opportunities, informal learning, integration, outside the classroom education

Abstract

In the article, we will introduce support activities and their results - established and organized in an underprivileged region - articulating possible conclusions and gained experience. Thereby, we would like to draw the attention to the importance of education starting from early childhood and maintained henceforward, that can facilitate catching up for socially segregated groups and their group members, by contributing to their quality of life as well as to their integration to the society. We propose the necessity of relocating educators and pedagogues to the area, working closely with or almost as part of the local community, assuring this way to establish and strengthen mutual trust, which enables sustainable, long term achievements.

Bevezetés, a helyszíni adottságok ismertetése

Bevezető gondolatként megvizsgáljuk, hogy milyen gazdasági, társadalmi és regionális jellemzőkkel rendelkezik a címben hivatkozott és vizsgált térség.

„Nógrád megye népesség számát tekintve az ország legkisebb, területi kiterjedése szerint a második legkisebb megyéje.

A megye gazdasági fejlődését először a hetvenes években rázta meg a szénbányászat visszafejlesztése, de akkor az extenzív iparfejlesztés viszonyai között megoldható volt a bányászok más iparágakban való elhelyezése. Az újabb válság, amely már nemcsak a

bányászatot, hanem a kohászatot és a gépipart is érintette, az elsők között érte el Nógrád megyét. A recesszió a magasabb feldolgozottságú fogyasztási cikkek felé toltta el az ipar termékinálatát, ami kedvező kitörési feltételeket teremtett. Viszonylag korán, a nyolcvanas évek második felében megjelent Salgótarjában a külföldi működő tőke. Az ezen a bázison megindult kedvező folyamatot a diverzifikált feldolgozóipar létrehozására azonban nem sikerült megfelelően kihasználni. A kilencvenes évek első felében tetőzött a válság, mely elsősorban a szénbányászatot, a vas- és acélipart, valamint az üvegyártást sújtotta, ezért Salgótarján és Bátortereny, valamint a munkaerő tömegeit adó környékbeli falvak munkavállalóinak megélhetési helyzete kritikussá vált. A megye kevésbé iparosodott városaiban is bekövetkezett a recesszió, súlyosbítva az egész megyére kiterjedő válsághelyzetet.” (Nógrád Megyei Önkormányzat megbízásából, 2004).

Amint ilyenkor általános jelenség, az addig ott dolgozó és élő lakosság elhagyja a területet, mely később lecserélődik, a munkáscsaládok helyét átveszik a szegények, jelentős méretben roma származású lakosság.

Az esettanulmány a 2011-ben megismert és meglátogatott kis roma közösségben tapasztalt meglátásokat és javaslatokat tartalmazza. Nem kíván sem a szegénységről, sem pedig a roma népeiségről általában és általános országos szintű elemzést adni. Azonban a megismert kis közösséggel kialakult évek óta tartó kapcsolat, az ott tapasztaltak néhány általános érvényű javaslat gondolatát vetették fel, melyek országos szintű megfontolást érdemelhetnek, szélesebb körben kiterjeszthetők a megfelelő háttérkutatások és elemzések elkészítése után.

Szeretném a munkám elején jelezni, hogy nem kívánok semmiféle bírálatot megfogalmazni, sem a megismert csoport, sem a civilek, sem pedig a kormány intézkedéseivel kapcsolatosan. A szegénység növekedés – csökkenés mértékébe, országos feltérképezése sem célja a tanulmánynak. Ezen hatások jelenléte mindannyiunk számára tetten érhető, látható. A szegénység, a szegények számának növekedése nem kizárólag morális értékek mentén vizsgálendő (Ferge, 2006). E problémakör együttes megoldást és magyarázatot kíván, egyszerre pszichológiai, pedagógiai és társadalom-tudományi probléma (Andorka, 2006).

Tanulmányom célja, a néhány konkrét megfogalmazott javaslat mellett a szakmai párbeszéd kezdeményezése, a már megkezdettek folytatása, elmélyítése, szélesebb társadalmi rétegek tájékoztatása, bevonása a problémakörbe, melynek egyik lényeges eleme a kölcsönös bizalom feltételeinek megteremtése, annak kialakítása, a nyílt tájékoztatás, ugyanúgy, mint ahogy a hátrányos helyzetben lévő csoportokkal való hatékony együttműködés során a felsoroltak szintén nélkülözhetetlenek.

Első találkozás a hátrányos helyzetű csoporttal

A Facebook-on 2011-ben jelent meg egy felhívás, melyben gyereknapra invitálnak a szervezők Kisterenyére. Fellépőket és foglalkozást tartókat kerestek. Ennek kapcsán elkezdtem a “Csináljuk Együtt” nevű szociális és közösségi tartalmú Facebook oldalamon szervezni a gyűjtést (Molnár-Horváth, 2008). A helyszín kiválasztásában a döntő szerepet az előbb említett felhívás tanulmányozása. Ruhaadományok gyűjtésében már volt némi tapasztalatom, egy Budapest VII. kerületi, a lakásom közelében lévő, velem együttműködő étterem segítségével meg is valósítottam, akik azokat befogadták, majd amikor egy személyautónyi mennyiség összegyűlt jelezték, én pedig elszállítottam. Gyerek foglalkozásokat pedig már 2007 óta tartok. 2010 óta a budapesti VII. kerületi Klauzál téren is, mely némi tapasztalatot jelentett számomra. Az első kisterenyei látogatáshoz kevés adomány gyűlt össze, hiszen, mint minden mást, ezt a kezdeményezést és cselekvést is először be kellett vezetni a köztudatba, melyet a későbbiekben a látogatásról készült meggyőző képek feltétele és az utána való internetes, nyilvánosan hozzáférhető kommunikáció segített.

Nyitott gyereknap volt, ehhez a nyilvános megjelenések során is - saját hozzáállásommal megegyezően - ragaszkodtak a szervezők. Saját motivációm alapját képezi, hogy az akkori nevén: Pilis, Hámán Kató Nevelőotthonban, édesanyám nővérként kezdve, majd igazgatóként fejezve be munkáját, sokat találkoztam hasonló, hátrányos helyzetű gyerekekkel, akiket állami gondozásban helyeztek el. Egészen más helyzet azonban saját környezetükben felkeresni hátrányos helyzetben lévő családokat, gyerekeket, mint gyerekként meglátogatni édesanyámat akkori munkahelyét, hétvége vendégül látni egy-két “intézetis” gyereket, mely gyakran előfordult (Pilis város honlapja, 2016). A faluban útbaigazítást kértem, merre találok a helyszínt, mely során nem tapasztaltam együttműködést. A gyereknap helyszínét megtalálva, miután kiszálltam az autóból, azonnal odahívott magához egy asszony, aki kisebb társasággal egy fa alatt üldögélt a fűvön.

- Te vagy a polgármester? - kérdezte
- Nem. Budapestről érkeztem, gyerekfoglalkozást fogok tartani, a szervezőket keresem.

Leültetett. Jósolni kezdett. Megfogta a kezem és a szemembe nézett. Félelmet érzett rajtam. Először jóskártyát használt, majd visszatért az előző módszerhez. Elég megdöbbenő volt, ugyanis többnyire pontos információkkal szolgált a múltamra vonatkozóan. Hozzá kell tenni, hogy az emberi sorsok, többé-kevésbé hasonló sorrendben és módon alakulnak, ami mindenképpen megkönnyíti a jóslás sikerességét. Ezután kaptam egy megszentelt növényt a kosarából, ami elűzi a betegséget és a szegénységet, és gyönyörű, megbízható párt biztosít majd számomra. A pszichológiai, mentális állapotvizsgálatnak, elemzésnek igen természetes

módját választotta a kezem megfogásával illetve a szemembe nézéssel. Kérdőívek, tesztek nem álltak a rendelkezésére, a képzést nem formális oktatás kereteiben szerezte meg, hanem szüleitől, nagyszüleitől, a közösségtől (Molnár, 2011). Kis közösségről van szó, melyben mindenki személyesen ismer mindenkit, még az elhunytakat is. Tudják, ki kinek a fia, lánya, unokája, melyiküktől mire lehet számítani, ki a megbízható, szorgalmas, lusta, leleményes. Ez az egymás közötti eligazodást megbízhatóvá teszi, mindaddig, amíg többé-kevésbé zárt marad a csoport. Alapja, a közösség minden egyes tagjának személyes ismerete, melyből pontos bizalmi viszonyok alakulnak ki. Ezek és a személyes képességek ismerete lehetővé teszi a csoportban elfoglalt stabil szerepek, így a csoport stabil működését is. (Hewstone – Stroebe, 2007).

Tanórán kívüli pedagógiai fejlesztő foglalkozások

Az első foglalkozás kapcsán a bemutatkozás, az adományok leadása gyorsan és szervezeten zajlott. A szervezők egy ideiglenesen igénybe vett téglaépületben rendezkedtek be, itt fogadták a fellépőket némi édességgel és üdítő italokkal, szépen megterített asztalon, udvarias alkalmi személyzettel. Sok gyerek érkezett, nagyon élvezték a kifestős, színezős foglalkozást a számomra rögtönzötten felállított asztaloknál. Egy férfi egész idő ott üldögélt az asztal mellett, - én idegen voltam ott, - később váltottunk néhány szót. A közösség által szervezett első alkalom lévén, más civil szervezetek még nem voltak jelen. A füves területen kis színpad állt, ahol programok folyamatosan váltogatták egymást. Elementáris és megdöbbentő élmény volt látni a szegénységet, az ott élők lakóhelyeit. Az elsősorban gyerekeknek készült kora délutáni közös bográcsozás volt a legkiemelkedőbb csúcspontja a napnak. Az asztalok hosszú sorban álltak, két oldalt padok. A sok éhes gyerek pedig örömmel és nagy élvezettel evett.

1. ábra: Kisterenye, 2011. május 21. A gyermekek közös ebédje
forrás: Ocztos István felvétele

A közös ebéd után ismét folytatódott a gyerekfoglalkozás, a színpadi programok, oldódott az ismeretlenségből adódó kölcsönös bizalmatlanság, rövidebb, alkalmi beszélgetések alakultak ki közben.

A közös tevékenység leírása, az általa kialakuló szocializáció

Az első alkalomra választott és végzett tevékenység egyszerű volt. Az általam készített rajzokat színezték ki a gyerekek. A kifestés előnye, hogy a munka megkezdését elősegíti a már nem üres papír, mely ábráival ismerős képzeteket keltve, megkönnyíti a rajzolás megkezdését, illetve annak folytatását. A rajzolásba való belefeledkezés hamar megtörténik, a feszültség oldódik. A gyerekek egy nagy asztalnál ülnek közösen, némi együttműködéssel, de külön dolgoznak. Az együttműködés a színes ceruzák elosztása, cserélgetése, visszahelyezése az asztalra, ami fegyelmezettséget, türelmet is kölcsönöz az együttlétnek. Azért jó ez a foglalkozás, mert fejleszti a kéz ügyességet, növeli a koncentrációs készséget, önfegyelmet

kíván, elősegíti a szabálykövetés kialakulását. Hasznos, mert elősegíti az iskolában támasztott tartalmi és formai követelményeknek való megfelelést. Fejleszti az idegrendszer motoros képességeit (Virányi, 2013). A foglalkozás vezetőjének fő feladata a ceruzák hegyezése, a kifestőlapok bemutatása, szétosztása, melyek közül a gyerekek választhatnak, némi moderálással egybekötve. A kész munkákat mindenki magával viheti. Az elkészült munkákról és az azokat készítő gyerekekről közös fénykép készül, természetesen a saját és szülei beleegyezésével. A beleegyezés a képek későbbi nyilvánosságra hozatalához is szükséges. A pontos tájékoztatásnak fontos szerepe van a kölcsönös bizalom kiépítésében. A közös tevékenység által kialakított szocializáció példaértékű, vonzó és viszonylag gyors. Ugyanis a sztereotípiák szinte azonnal megszűnnek, amikor láthatóvá és érzékelhetővé válik egy közös tevékenység során végzett zökkenőmentes, barátságos együttműködés. Ezen kívül pedig arra is felhívja a figyelmet, hogy a gyerekekkel való kreatív, elsősorban vizuális foglalkozások ennél messzebbre mutatnak. A vizualitás fejlesztésén kívül a közös együttműködés aktivizálja a gyerekek mellett, azok szüleit is. Aktivizálhatja még azokat a külső személyeket is, akik kedvet éreznek hasonló tevékenységek folytatásához, de eddig még nem kezdtek bele valamilyen okból. Ebben segíthet az események dokumentálása, azok nyilvánossá tétele. Így később csatlakozni tudnak a már meglévő és kialakított szerveződésekhez, eseményekhez, felépített struktúrákhoz. A nyitottság minden résztvevőnek örömet okoz, erősíti a kötődések kialakulását, mely felelőssége mellett, megkönnyíti a közös munkát.

2. ábra: Kisterenye, 2011. május 21. – Gyerekek az elkészült munkáikkal

forrás: Ocztos István felvétele

A foglalkozásokon tapasztalt megfigyelések elemzése

Ismeretlen környezetbe csöppenne, idegenként, adományokkal megjelenve gyerekfoglalkozást tartani nem egyértelműen azonnal érthető és világos feladat. Érdemes felvenni a helyi ritmust, alkalmazkodni a helyi kialakult szokásokhoz, azok ritmusához. Nem kell siettetni, erőltetni a dolgok menetét, együttműködő szándékunkat a helyszínen is jelezni kell. A helyzet szokatlan: idegenek találkoznak egymással aktív közös gyerekekkel folytatott tevékenységre. Az első találkozáskor a vendéglátók részéről tapasztalt némi bizalmatlanság természetes. Második, harmadik alkalommal már ismerősként találkozunk újra, ami kölcsönösen nagyon jó érzés. Ekkor már érzelmi szálak, szimpátiák, lazább kötődések alakulnak ki. A helyzet sokkal barátságosabb. A bizalom kezd létrejönni. A gyerekfoglalkozáson a fiúk általában nem annyira aktívak, sokszor lenéző megjegyzéseket tesznek: ez kicsiknek való, elmennek focizni. Azonban, ha sikerül őket mégis rávenni a maradásra, ugyan türelmetlenebbek a lányoknál, de ha sikerül feloldódniuk, jól érzik magukat. Ha esetleg szemtelenebbnek találom a megjegyzéseiket, vagy nem tetszik a modoruk, többnyire akkor is kerülöm, hogy rászóljak a gyerekekre. Megteszik ezt egymásnak. Néhány érzékenyebb, finomabb lelkületű, de kellően bátor, magabiztosabb gyerek ilyenkor rászól a másakra. Amennyiben a szülőket is sikerül rávenni, hogy ők is vegyenek részt a foglalkozáson, kapcsolódjanak be, nyert ügyünk van. Ilyenkor megfélelkeznek saját és tanult sztereotípiáiktól, a mit hogyan kell, vagy nem kell csinálni. Ez a szülői tanító jellegű magatartás elsősorban a hagyományos környezetben fordul inkább elő, a kistérségekben a szülők többnyire távolabb helyezkednek el, szemmel tartják az eseményeket, láthatóan respektálva tevékenységünket, de figyelemmel tartva gyerekeiket.

Hangsúlyozom, a bizalmatlanság nem a kulturális különbségekből adódik, hanem az ismeretlenségből, a közös szocializáció hiányából. A kulturális különbségek jelentéktelenek a felvázolt probléma, a szegénység és elszigeteltség szempontjából, bár okai messzire vezetnek, melyek szintén nem képezik a dolgozat tárgyát. A későbbi foglalkozások megtartásában nagyon sokat köszönhetek Várnai Magdolnának, aki velem együtt, évek óta nagy szeretettel, önmagából fakadó türelemmel és empátiával, pedagógus képzettséggel rendelkezve foglalkozik a gyerekekkel, amelyért köszönetemet fejezem ki.

A bemutatott példán kívül nemcsak az elmaradott, hanem a leszakadóban lévő települések, térségek száma is nő. Ez a tény nincs közvetlenül összefüggésben a romákkal, nem kizárólag őket érinti, sújtja. A felvett devizahitelek jelentősen megnövekedett visszafizetési összege, - mely akár a hitel biztosítékaul, fedezeteként szolgáló ingatlan értékénél is magasabb lehet, -

azt visszafizetni képtelen nem kis számban lévő családok is rákényszerülhetnek olyan településekre költözni, melyek infrastruktúrája fejletlen, a munkalehetőségek korlátozottak, vagy nincsenek, éppen ebből adódóan alacsonyak az ingatlanok árai. A kialakulóban lévő helyzet, a népesség belső demográfiai mozgása, szintén komplexen kezelendő, megoldandó, problémák sorát indítja meg, azokra megfelelő társadalmi válaszokat vár.

Az erősebb kötődés feltétele a bizalom megteremtése

Erősebb kötődés kialakításához, a bizalom megteremtéséhez, hatékony vizuális, oktatási, nevelési eredmények eléréséhez, felmutatásához azonban ezt a tevékenységet hosszú távon kell folytatni, alkalmi megjelenések ehhez nem elegendők. A tevékenységeknek anyagi vonzatai is vannak. A kezdeti lelkesedés a saját források elapadásával alábbhagy. Kitartóbb egyének, szervezetek, - ha eddig ezt nem tették meg, - források után kezdenek kutatni. Létrehoznak civil szervezeteket, megkeresik a helyi önkormányzatokat, egyéb intézményeket, lehetséges támogatókat szólítanak meg. Az anyagi, az időbeni, a tevékenységek végzéséhez szükséges megfelelő kompetenciák mellett, fejlett, hatékony, érthető, világos kommunikációs képességek szükségesek. Meggyőzni például a helyi aktuális önkormányzati vezetést a programok hasznosságáról, hatékonyságáról, pályázatok figyelése, kapcsolatok kialakítása hasonló motivációjú, indíttatású megbízható szervezetekkel. A szervezeti struktúra felépítése, a tevékenység kidolgozása, a tervezett folyamat leírása, az elérendő célok meghatározása, azok ütemezése nélkül nincs értékelhető teljesítmény, eredmény. Egy jó ötlet nem indít el feltétlenül innovációt. Fejlesztésről pedig ennél később beszélhetünk.

A felzárkóztatásra és beilleszkedés elősegítésére tett javaslatok

A kis, zárt közösségek felzárkóztatási, beilleszkedési lehetőségei között elsők között szerepel a gyerekek minél korábban megkezdett rendszeres oktatása, nevelése. A felnőtteket motiváló munkalehetőségek megteremtése, mellyel életszínvonaluk legalább az önfenntartás elérésének, megteremtésének irányába mutat, szintén hozzátartozik a maradandó, fenntartható siker eléréséhez.

Mindkét feltétel alapja a viszonylag gyorsan megmutatkozó eredmények megjelenése. Ez adhat értelmet a tevékenységek folytatásához, növeli azt a megszületőben lévő motiváló érzést, melyet egyszerűen úgy lehet nevezni: van értelme annak, amit csinálunk. A hátrányos

helyzetben lévő csoportok önerőből nem képesek az új lehetőségek megteremtésére. Ezért a célok eléréséhez pedagógusok leköltözése a javasolandó. Alkalmi esetekben kis bepillantást nyerhetünk a helyi közösség életébe, lehetőségünk adódik kívülről rátekinteni az állapotokra, beszélgethetünk a helyi közösségek vezetőivel, tagjaival, gyerekekkel, az ott dolgozó pedagógusokkal, felmérhetjük a rendelkezésre álló körülményeket, nagyobb helyismerettel rendelkezve terveket szöhetünk. Megkezdhetjük a fejlesztési tervek előkészítését. Nem elégséges az alkalmankénti- segélyezés, látogatások, foglalkozások megtartása.

Maradandó eredményeket kizárólag abban az esetben tudunk elérni, ha sikerül a megfelelő oktatási- és a hozzá kapcsolódó infrastruktúrákat megteremteni. Ennek részeként kell kiválasztani többek között azokat az építményeket, ahol az oktatás és a közösségi tevékenységek rendezetten végezhetőek, melyhez a gyermekek megfelelő élelmezése, a megfelelő higiénia biztosítása is hozzátartozik. A ruhaadományok önmagukban nem elegendőek, bár olykor életmentőek lehetnek. Az adományok érkezésének időbeli esetlegessége, azok tartalma véletlenszerű, koordinálatlan. Hasonló a helyzet, mint az alkalmankénti foglalkozásokkal. Szervezett, összefogott, jól felépített cselekvéssorozatra van szükség, elszánt, tájékozott és képzett résztvevőkkel, megfelelő biztos támogatói háttérrel.

Az esélyek egyenlőtlensége

Az emberi esélyek korántsem egyenlők. Egy elszigetelt, szegény közösségben megszülető tehetséges gyermek nem indul olyan esélyekkel, mint az, aki egy szilárdabb, stabilabb érdekekkel ellátott és azt képviselni tudó a társadalomban integrált közösségben születik, melynek hagyományait, szokásait generációk sora ismeri, így a változásokat is rugalmasabban, könnyebben képes kezelni. A társadalomtól elszigetelten születő tehetséges gyermek kibontakozáshoz a legtöbb alapvető feltétel hiányzik. Ezért egy olyan külső támogatás szükséges, mely ismeri és alkalmazkodni tud a meglévő csoport adottságaihoz, szokásaihoz, el tudja azt fogadni, tiszteletben képes tartani. Az esemény jellegű tevékenységek eredményei nehezen, vagy egyáltalán nem mérhetőek, rövidek, nélkülözik a fenntarthatóságot, az ehhez szükséges kontrollt és a nyomonkövetést. A gondosan megszervezett óvodai és általános iskolai ellátás, annak fenntartása az, ami jelentősen segíthet a közösségek és egyéneik felzárkóztatásában. Ehhez szélesebb, szervezettebb társadalmi együttműködés szükséges. Segítheti ezt, az iskolai formális rendszeren kívül kialakított támogató szakkörök, rendszeres foglalkozások, programok megjelenése, melyre képzett civil szervezetek alkalmasak lehetnek. Kiegészítő informális tevékenységük, a kevésbé szoros,

kötelező óvodai és iskolai képzés mellett, jelentősen támogathatja azt, felkészítő jellegű lehet. Tartalmaznia kell olyan képzéseket, melyekre iskolai keretek között nincs lehetőség, kapacitás, de a beilleszkedést elősegítheti, példaként említve a társas viselkedés és kommunikáció oktatását, akár játékos keretek között.

3. ábra: Kisterenye, 2011. május 21. – Gyerekek munka közben

forrás: Ocztos István felvétele

Pedagógia, pszichológia, szociológia, politika, társadalom

Az egyszerű, kreatív gyerekfoglalkozások összetett kérdéseket, illetve tudományos területeket érintenek. A pedagógia mellett, melynek egyik eleme a felzárkóztatás, erős pszichológiai vonatkozásai vannak. Ezek egyike a szocializáció, mely a gyermekek szüleit is érinti. Abban az esetben, amikor a foglalkozásokat tartók irányában kezd a bizalom kialakulni, megnyílnak egyéb, addig zárt csatornák is. Együttműködőek lesznek a szülők, saját sztereotípiáikat kezdik levetkőzni. Nagy segítségünkre lehetnek és nélkülözhetetlenek a helyi erőforrások. A sztereotípiák kialakulása nem a véletlen műve: egyedi tapasztalatokból levont következtetések általánosításai, melyeknek elsődlegesen önvédelmi céljai vannak. Az egyén és a csoport védelmét szolgálják. Az így kialakul bizalmatlanság törvényszerű, melyet nem könnyű

feloldani, elnyerve így a csoport bizalmát. A kellő bizalom megteremtése hiányában bármilyen jó szándékú, hatékonynak látszó, végiggondolt terv megvalósítása lehetetlen. Amennyiben egy hátrányos helyzetben lévő csoport önszántából nyitást kezdeményez, komoly és elszánt lépést tett előre a felzárkózás és beilleszkedés útján, mindenképpen oda kell rá figyelni, tevékenységét segíteni. A nyitási- és beilleszkedési szándék nélküli közösség elszigetelt marad, segítséget elfogadni nem képes, így változni, fejlődni sem. Példamutató lehet egyes közösségek bizonyító erejű sikeres példája.

4. ábra: Kisterenye, 2013. május 18. – Várnai Magdolna a gyerekekkel
forrás: Ocztos István felvétele

A csoport segítségkérése

A csoport nyitása lehet egy segítségkérés is. A segítség kérése beismerése annak, hogy nem boldogulunk, kiszolgáltatott helyzetben vagyunk. E bátor elhatározás és beismerés egyben sebezhetőséget is jelent. A megkezdett folyamatok során a kudarcok sorozatos megjelenése törvényszerű, amire sem a vezetők, sem a csoport nincs felkészülve, nincs rá tudása, tapasztalata, nem állnak védelem alatt, egymást sem tudják megvédeni az új és ismeretlen terepen. Nem tájékozottak az állampolgári jogok és kötelességek terén, a sokszor bonyolult és gyakran változó adminisztratív, technikai, formai követelmény-rendszerekben. Segítő szándékú civilek hajlamosak olykor azonnal a csoport kialakult rendjébe beavatkozni, saját

mintáikat követve, azt tartva helyesnek. Előfordul, hogy nincs kidolgozott tervük, kizárólag a segítség szándéka, motivációjuk alapja. Erőforrásaik hosszabb távon nincsenek biztosítva, eredményeket gyorsan szeretnének felmutatni. Ezért a kudarc mindkét fél részéről gyorsan bekövetkezhet. Az első feladási lehetőség mindkét fél részére rövid időn belül bekövetkezhet. A csoporton belül is jelen vannak azok, akik nem vesznek részt a nyitásban, nem értenek vele egyet, ezért a csoporton belül is ellentétek alakulnak ki. Nincs megfelelő moderátor, segítő, tanácsadó, ezért nem képes megfelelő mértékű bázist meggyőzni és kiépíteni maga mögé, tehát a hatalma kicsi és sérülékeny marad. Felkészületlenül ér ez mindenkit. Ezért indokolt a külső segítség, melynek fogadtatása, ismeretlensége révén bizalmatlansággal találkozunk. A kialakuló konfliktusok többnyire érzelmi indíttatásúak, személyes jellegűek, nem racionálisak. A segítség összetett feladat, ezért szakértelmet igényel. Pusztán saját céljaink igazának helyességébe vetett rendíthetetlen hit nem feltétlenül célravezető. Társadalmi szintű problémával állunk szemben.

Gondolatok a támogatókról, szerepükről, motivációjukról

Az itt következők nem a fent említett helyszínről és csoportból származó információk, saját egyéb tapasztalatból kiragadott példák, egy részük általánosítható. A támogatók körében gyakran felmerül a lelkiismeret kérdése. Néhányan elmondják, örömmel támogatják az ügyet, így helyrebillen a lelkiismeretük, különösebb erőfeszítések nélkül. Amíg egy vendéglátóipari egység fogadta az adományokat, a legtöbb adományozó személyesen nem ismert, nem találkozott velem. A vendéglősök elmondása szerint, az adományozókban az a kérdés fogalmazódott meg, biztos megkapják-e az adományokat a rászorulóknak. Itt ismét a bizalom fogalmának kérdése merül fel. Bízhatunk-e egy ismeretlenben, akiről csak többé-kevésbé tudunk információt szerezni. A nyilvános tájékoztatás fontos, de továbbra is nélkülözi a személyes kapcsolati háló adta biztonságot. Az említett példában nem lelkiismereti attitűdről van szó, hanem arról, megfelelő helyre kerülnek-e az adományok, betartják-e vállalt feladatukat az adományok gyűjtői, elosztói. Felmerült már az a kérdés is: rászorultak-e a rászorulóknak, egyáltalán? Olyan javaslat is elhangzott, hogy az adományokat ne közvetlenül a szervezők kapják meg, hanem személyesen adjuk át azokat. Tehát ismét és folyamatosan a bizalom meglétének kérdéséről van szó. Társadalmunkban és más társadalmakban sem jöhet a személyes ismeretség minden esetben közvetlenül létre, nem megteremthető egy összetett és bonyolult sok résztvevős rendszerben. Éppen ezért fontos a huzamosabb személyes jelenlét és a közösen megvalósított tevékenységek, melyek a bizalom alapvető feltételeit teremthetik

meg a közös szocializáció és empátia által. Az alaphelyzet többnyire a következő: rászorulóknak segítséget kérnek, valaki, vagy valakik ezt meghallják és megpróbálják teljesíteni a kérést. A helyzet összetett, ezért a megoldásra való törekvésnek is szükségképpen annak kell lennie. A kezdeményezők felelősségét is jelezni szeretném. A megkezdett munkát be kell fejezni (Forray, Cserti Csapó, 2008).

A segítői szándék és folyamat esetleges buktatói

Nem szorosan, de a felvetett tárgyhoz hozzátartozóan, röviden meg kell említeni, hogy egy társadalmilag érzékeny civil kezdeményezés körül hamar és könnyen megjelenhetnek a különböző érdekek mentén szerveződő politikusok, politikai pártok. Ez nem feltétlenül szerencsés, hiszen a látottakat a saját érdekeik mentén tolmácsolják, hozzák nyilvánosságra, többnyire valamelyik más ellenérdekeket képviselő csoport, párt rovására. Ezért érdemes körültekintően eljárni, hiszen az ártatlannak tűnő tevékenység hamar politikai, etnikai tartalmú felhangot is kaphat, ami a közösségen belül is ellentéteket szülhet, s éppen a kezdeményezés kiindulási alapjaival lesz ellentétes, annak célját nem éri el. Semmilyen segítő kezdeményezés alanya és ürügye nem lehet a csoport, mely segítségre szorul. Stratégiaileg átgondolt és összehangolt tervek szükségesek, melyek a megfelelő anyagi és emberi erőforrásokkal rendelkeznek. Ehhez elengedhetetlen a már többször említett konstruktív együttműködés, hozzáférés a források elosztási rendszeréhez, a szükséges szakmai és anyagi támogatásokhoz. Az alkalmi rendezvények elsősorban demonstratív, látványos jellegűek, a konkrét fenntartható eredmény kevés. A romantikus, lírai hozzáállás nem lehet eredményes.

A segítés hasznosságáról és formáiról

Mindezek mellett a fentebb vázolt segítő tevékenységek, ha nem is oldják meg a komplex problémákat, szükségesek és adott esetben életmentőek lehetnek. Ezért a kritikai megjegyzéseket is kritikával érdemes szemlélni. Amennyiben valakinek, többeknek indíttatása és lehetősége van a segítésre, tegye meg. A feleslegessé vált tárgyakat ne dobja ki. Nem minden segíteni kívánó motivált abban, hogy találkozzon a segítendővel, ezért forduljon egy megbízhatóan működő szervezethez, bízva rájuk az adomány elosztását.

5. ábra: Kisterenye, 2014. május 24. – Várnai Magdolna a gyerekekkel

forrás: Ocztos István felvétele

A civil és más szervezetek fenntartása, azok működésének összehangolása, a nyilvános tájékoztatás, tevékenységeik ismertetése, lehetőségeik bemutatása fontos feladat. Törvényi előírások rögzítik a beszámolókat és közzétételeket, a kötelezettségeket, a működés feltételeit. Komolyabb változás csak szervezettebb módon, hosszú és kitartó munkával érhető el, mely egy egyéntől, vagy egy kisebb civil szervezettől nem elvárható, de együttműködve nagyobb oktatási tapasztalattal rendelkező és döntéshozó intézményekkel, közös stratégiák kidolgozásával, a társadalmi problémák megoldása irányába lehet és kell is haladni. A társadalmi felzárkóztatás hosszabb távon elősegíti a gazdasági növekedést, csökkenti a kirekesztettség a kirekesztés lehetőségeit, azok hangsúlyosságát, ezáltal elfogadóbbá és együttműködőbbé teheti társadalmunkat. Mindezek egyik legfontosabb eleme az oktatás és az ahhoz kapcsolódó ellátás feltételeinek megteremtése, melyhez a korszerű tanítási-tanulási technológiák, kidolgozott módszerek a rendelkezésre állnak. (Molnár, 2013; Benedek, 2006).

Az integrálódás esélyei

Annyira mély a társadalmi szakadék, hogy az integrálódásra való esély szinte reménytelen. A legtöbb kisebbségben lévő, nem találja helyét a társadalomban. Az életben maradásért olyan tevékenységeket folytat, amik a társadalom számára nem elfogadottak. Vagy tesz néhány próbát a beilleszkedésre, többnyire sikertelenül, vagy már a hozott minták szerint, eleve

elrendeltnek tekintve a kirekesztett helyzetet, folytatja a kirekesztett hagyomány adta lehetőségeket. Ezért, egy jól megtervezett, következetesen végrehajtott, megfelelő infrastruktúrával és anyagi forrásokkal megtámogatott program segíthet csak, mely nem nélkülözi a tájékoztatást és az empátiát sem. Közös, célzott tevékenység megvalósítása közben lehet hiteles, hatékony tájékoztatás. A felzárkóztatási program első része az óvodai és a kisiskolás képzések megszervezése lehet. A javaslat a kistérségekbe leköltöző pedagógusokat ösztönözné, finanszírozná meg, megteremtve a közös szocializáció lehetőségének megteremtését, egymás megismerését, a kölcsönös elfogadás és bizalom által. Hasonlatos ez ahhoz, mint ahogy az egyházak biztosítják a helyi közösségek lelkesi ellátását, lakást, fizetést és a közösségi létre alkalmas helyet kapva a közösség helyszínén.

A segítség összetett fogalomrendszer: komplex pszichológiai, pedagógiai, társadalomtudományi problémakör, folyamat. A segítség nem ajánlott bárkinek, belső motiváció és a megfelelő empátia nélkül nem érdemes belekezdeni, de ennyi önmagában még nem elég sikerességéhez, fenntarthatóságához. Hosszú, fáradságos folyamat ez, mely nem nélkülözi a kudarccokat. A túlzott lelki azonosulás a segítettekkel, nem szerencsés, ebben az esetben gyorsan felmerülhet a segítség értelmetlenségének érzése. Mindezekre a kihívásokra fel kell vértéznie magát a segítőnek, segítő szervezeteknek, mely a megfelelő kompetenciák támogatandó megszerzésének oktatását igényli.

A gyerekek oktatása alapfeladat. A teljesebb sikerhez hozzátartozik a felnőttek motiválása, munkahelyek teremtése az adott régió belül. Annak a megtanítása és tudatosítása gyakorlati eszközökkel, hogy a munkájuknak kézzel fogható, szó szerint megehető eredménye van, melynek létrehozása az ő érdemük, a megtermelt értékek, az élelem, a felépített ház a sajátjuk. Ennek a nem közvetlenül oktatási feladatnak az eléréséhez, célszerű a képzetesebb, de kellően motivált személyek leköltözése. Fontos, hogy a helyiek termelő munkát végezzenek, melynek piaci értéke van, de a képzés vezetői, a szükséges előkészítő munkák segítői, ne vegyenek részt ebben a piaci folyamatban, ne részesülhessenek az ebből keletkező haszon élvezetében, jövedelmüket más forrásokból kell biztosítani. Célszerű lehet, ha ezt a tevékenységet is oktatásnak nevezzük, annak tekintjük és úgy is kezeljük.

Nem hátrányos, ha az eddig zárt közösségek kereskedelmi tevékenységbe kezdenek, ezáltal a nyitás, a kölcsönös együttműködés előnyei könnyebben felismerhetővé válnak, értelmet nyernek. A megkezdett tevékenységek segítségével, megfelelő mederben tartásában kulcsszerepet kapnak azok, akik hajlandóak beköltözni a közösségbe, annak részévé válva, úgy támogatva azt.

Összefoglalás

A kistérségekben lévő szegény közösségek, a hajléktalanok, kirekesztettek egyre nagyobb számban vannak jelen nem csak a mi társadalmunkban. Egyre inkább szétnyílik a gazdasági olló, a társadalmi egzisztenciális különbségek nőnek. Az eddigi középosztály jelentős része is a relatív szegénység irányába halad. A társadalmi feszültségek nőnek, melyek nem kizárólag a hátrányos helyzetű környezetbe élőket sújtják, s nem kizárólag romákat. Ennek a helyzetnek a megoldására való törekvés elengedhetetlen, melyhez alapvető szemléletváltásra és ennek megfelelően kidolgozott stratégiákra van szükség. Ezen stratégiák első és szükséges eleme lehet a gyerekek megfelelő élelmezése, lakhatásának biztosítása, oktatása, a személyek, csoportok olyan helyzetbe hozása, hogy legalább önfenntartásra képesek legyenek. A segélyezés hosszú távon nem ad megoldást a társadalmi méreteket öltő problémára, de azonnali elhagyása katasztrofális helyzetet teremthet (Tárki, 2012).

A gyermekek oktatását és képzését célszerű összekapcsolni a felnőtt szülők munkahelyteremtésével, a térség adottságait figyelembe véve. A helyszínen kialakított munkalehetőségek lényegesen javíthatják a felnőttek motivációit is, a segélyezés olykor adminisztratív jellege helyett, illetve azzal együtt. A megtermelt termékek saját felhasználása és elosztása látványos eredményeket hordozhat magában.

A fenntarthatóság és a nyomon követés nélkülözhetetlen. A nem kis munkával és pénzzel kialakított működő struktúrákat több éven keresztül fenn kell tartani, működéséhez folyamatos szakmai segítséget nyújtani, azt ellenőrizni. A felajánlott és elfogadott segítő kezeket évekkel később sem szabad elengedni.

A szemléletváltás évtizedekig eltartó, konfliktushelyzeteket nem nélkülöző folyamat, melyhez a megfelelő kormányzati politikai akarat is szükséges. Gyors szemléletváltást, hirtelen eredményeket egyik oldalon sem érdemes várni, a cél, a fenntartható, ökológiailag szervesen biztosított fenntartható fejlődés.

A kis, helyi önfenntartó gazdaságok létrejöttét érdemes támogatni, jelenlétüket erősíteni a szegényebb, munkalehetőség nélkül lévő térségekben. A mezőgazdasági földek egy-egy nagyobb tulajdonban vannak, korszerű gépekkel, kevés emberi munkaerő szükséges a megművelésükhöz. A tömeges munkanélküliség megjelenése és jelenléte egyrészt ebből is adódik. A gépesítés jelentős emberi munkaerőt szabadít fel, de ez nem mindenki számára előnyös. A hátrányos helyzetben lévő embereknek nem az a fő problémája, hogy mit csináljon a szabadidejével, hogy ne unatkozzon, hanem az, hogy nincs mit ennie. A saját tulajdonú területen termelt növények és az ott tartott állatok el tudják élelemmel látni a családot, a

közösséget, szerencsés esetben felesleg is keletkezik. Ma ezek a természetes módon megtermelt élelmiszerek a bio kategóriába tartoznak és többszörös áron lehet őket megvásárolni. Nem kizárólag hátrányos helyzetű településeket érintő jelenségről van szó, a fogyasztói társadalom súlyos problémái egyre szembetűnőbbek.

A választott stratégiák, a megváltozott és folyamatosan változó helyzetekre adott válaszok sem lehetnek állandóak, rugalmasságot igényelnek, figyelembe véve a helyi eltérő környezeti adottságokat. A globális, európai, hosszú-távú, komplex stratégiákat nem lehet mindenhol változtatások nélkül és maradéktalanul kialakítani, megvalósítani, a tagállamok, a helyi adottságok heterogén jellegéből adódóan. Fajunk ökológiailag fenntartható fennmaradásához, komplex stratégiák kidolgozása, irányelvek meghatározása azonban szükségszerű, melyeket széles körben ismertté kell tenni, népszerűsíteni. A globalizáció folyamata elkerülhetetlen, ebbe az irányba tartó folyamatok megállíthatatlanok, a kihívások egyre több komplex választ igényelnek (World hunger and poverty facts and statistics, 2015).

A dolgozatban főszerepet játszó hátrányos helyzetben lévő emberek életének problémáira, hazai, azon belül helyi kidolgozott módszerek állnak rendelkezésünkre, további módszerek kidolgozhatóak, melyek szervesen illeszkedhetnek európai és globális stratégiákhoz, azok részeként, nem ellentmondva azok szellemiségének. (Európai Bizottság országjelentés – Magyarország, 2016).

Kezdeményezem egy olyan javaslat és terv kidolgozását, amely támogatja és ösztönzi tanárok, családok leköltözését a hátrányos helyzetű térségekbe, hogy ott hatékonyan és hosszú időn keresztül tudják szaktudásukat érvényesíteni. Ez a folyamat segítené mind a csoportok társadalmi felzárkózását, mind pedig a szegregáció csökkenését, fejlesztené a kistérségek infrastruktúráját. Amennyiben az a nyelvi kifejezési mód, amit már az óvodai képzések során elkezdenek tanulni – először a gyerekek, majd leginkább általuk és velük együtt szüleik, a többi felnőtt is, – majd készségszinten elsajátítanak, azonos azzal a nyelvvél, mely társadalmunkban használatos, általánosan elfogadott, akkor elfogadásuk vélhetően egyszerűbb lesz, könnyebben befogadható, hiszen a beszélt közös nyelvben észrevehető különbség lecsökken. Tanult folyamat ez, mely azonban a csoport saját, eredeti, megőrizni kívánt kulturális identitását, szokásait, melyet ápolni érdemes, jelentősen nem befolyásolja, nem szünteti meg azokat.

A javaslat a kölcsönös bizalom kiépítésére épül, mely feltételezi, s egyben szükségessé is teszi, hogy a pedagógusok a kellően átgondolt, meghozott döntésüket fenntartják. Feltételezi továbbá azt is, hogy az állam a folyamat megindításához, szükséges kezdeti erőforrásokat biztosítja, mind a pedagógusok, mind pedig a munkakörülmények megteremtése terén, a

gyerekek ellátásáig bezárólag, melyekre jelenleg is jelentős forrásokat biztosít. Fontos azonban hozzátenni: a csoport felnőtt tagjainak motiválása, azok tevételes részvétele a folyamatban elengedhetetlen. Elkerülendő annak a hosszabb távon fenntarthatatlan látszatnak a megteremtése, hogy mindez alanyi jogon jár, melyért nem kell megdolgozni. Ezen motivációs feltételek, arányok és stratégiák kidolgozása lehet a következő lépés.

A kistérségek hátrányos helyzetben élő lakosságának jelenlegi helyzete, elsősorban környezetükből adódóan meglehetősen determinált. Tanulási- és munkalehetőségeik korlátozottak, mely jelentős hátrányt jelent társadalmi integrációjuk tekintetében is. Lehetőségeiket többnyire nem ismerik, nem kellőképpen tájékozottak, tájékoztatottak. Iskolázottságuk alacsony. Legtöbbjük a falujukat sem hagyta el, várost nem látott. Zárt, kis közösségekben élnek, sokszor kitéve a szegregációnak. Jelenlegi helyzetük megváltoztatására, javítására, társadalmi felzárkózásra önerőből nem képesek. Alapvető létfenntartási gondokkal küszködnek (Forray, 2011).

Meggyőződésem, hogy a röviden felvázolt helyzeten legelsősorban a kisgyerekkoriban megkezdett nevelés, majd a továbbiakban fenntartott oktatás az, mely jelentősen elősegíti és felgyorsítja az elzárt csoportok és csoporttagok felzárkózását, hozzájárulva életminőségük javulásához, elősegítve a társadalomban való integrációjukat, mely hosszabb távon a szegregáció csökkenéséhez is vezet. Így, a nevelés, majd később az oktatás és annak folyamatos ellátása az első alapvetően megoldandó és ellátandó feladat. A tudás folyamatos megszerzése során, ismereteiken kívül a világban való eligazodásuk és tájékozottságuk is nő. A szülői, felnőtt, generációkon átívelő, rögzült attitűdök, magatartásformák megváltozása, a gyerekek viselkedésének, hozzáállásának megváltozásával érhető el, a szülők, felnőttek motiválhatósága közvetett módon valósulhat meg.

A nevelést, mely már az óvodai ellátórendszerben kezdetét veszi, később pedig az iskolában oktatásként folytatódik a közösség helyszínén érdemes biztosítani, ott valósítandó meg, a helyszínre költöző nevelők, pedagógusok által. Tevékenységeiket segítő, személyzet, épület, eszköz és infrastrukturális háttér megteremtésének biztosításával kezdődhet el. A helyszínre költöző, a közösségen belül és velük együtt élő és ott dolgozó pedagógusok első feladata a bizalom megteremtése. Ezért szükséges a helyszínre költözniük és a hosszabb távú tervek eléréséig a helyszínen maradniuk, így biztosítva a bizalom megerősödése által az elért eredmények folyamatos fenntarthatóságát (Forray, 2009).

Hivatkozások, irodalomjegyzék

Andorka Rudolf (2006): Egyenlőtlenség, szegénység, In: Andorka Rudolf (szerk.): Bevezetés a szociológiába, Osiris Kiadó

http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_bevezetes_a_szociologia_ba/ch04.html

letöltés dátuma: 2016. 07. 20.

Benedek András (szerk.) (2006): Szakképzés-pedagógia Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Alkalmazott Pedagógia és Pszichológia Intézet, Typotex, 218 p. ISBN: 963-9664-065

Cserti Csapó Tibor (szerk.) (2008): A cigány/roma fiatalok munkaerőpiaci esélyei és a munkanélkülieket segítő non-profit szervezetek szerepe az esélyek növelésében a Dél-Dunántúlon, Zárótanulmány, PTE Romológia és Nevelésszociológia Tanszék pp. 8-200.

Európai Bizottság országjelentés – Magyarország, (2016) In: EURÓPAI BIZOTTSÁG BIZOTTSÁGI SZOLGÁLATI MUNKADOKUMENTUM 2016. évi országjelentés – Magyarország amely a makrogazdasági egyensúlyhiányok megelőzésével és kiigazításával kapcsolatos részletes vizsgálatot is tartalmazza

http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2016/cr2016_hungary_hu.pdf

Ferge Zsuzsa (2001): A magyarországi szegénységről, In: INFO-Társadalomtudomány 15. évf. 54. sz., pp. 17-26.

http://www.fszek.hu/szociologia/szszda/ferge_moi.pdf

letöltés dátuma: 2016. 07. 18.

Ferge Zsuzsa (2006): Struktúra és szegénység, In: Kovách Imre (szerk.): Társadalmi metszetek érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció. Napvilág Kiadó. pp. 479-500.

http://www.fergezszusa.hu/docs/struktura_es_szegenyseg.pdf

letöltés dátuma: 2016. 07. 17.

Forray R. Katalin (2011): Társadalmi egyenlőség és a jövő feladatai, Pedagógiai folyóirat (2011/1) Tanulmányok (ISSN: 1216-3384)

<http://www.forraykatalin.hu/tanulmanyok.html>

letöltés dátuma: 2016, 08. 01.

Forray R. Katalin (2002): A cigány gyermekek oktatása – a cigány nyelvek oktatása. Szakértői anyag “Magyarország nyelvoktatás-politikai arculata” című Európa Tanács számára készült OM jelentéshez, Oktatási Minisztérium, Budapest. 65 p.

<http://www.forraykatalin.hu/tanulmanyok.html>

letöltés dátuma: 2016, 08. 01.

Forray R. Katalin (2009): Falusi kisiskola a lokális társadalomban In: Kozma T, Perjés I (szerk.): Új kutatások a neveléstudományokban, 2008 - Hatékony tudomány, pedagógiai kultúra, sikeres iskola. 363 p. Budapest MTA Pedagógiai Bizottság, pp. 245-254. (ISBN:9789635034017)

Füzér Katalin - Gerő Márton - Sik Endre - Zongor Gábor (2006): Társadalmi tőke és fejlesztés. In: Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2006*. Budapest TÁRKI, pp. 335–350.

http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-703/publikaciok/tpubl_a_703.pdf

Imre Anna (2003): Kistelepülési iskolák eredményessége. ISKOLAKULTÚRA 2003/1., pp. 74-79.

Molnár György (2011): A tanulói attitűd alakulása a felsőoktatási tapasztalatok tükrében FELNŐTTKÉPZÉS IX:(3) pp. 17-19.

Molnár György (2013): Formális és informális hálózatalapú tanulási környezetek, s a bennük rejlő tanulási potenciálok szerepe In: Ollé János (szerk.) V. Oktatás-Informatikai Konferencia: tanulmánykötet. 303 p. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 2013.02.08-2013.02.09. Budapest: ELTE PPK Neveléstudományi Intézet pp. 196-201. (ISBN:978-963-284-316-2) F: 9

Molnár György – Horváth Cz. János (2008): Új tanulási környezetek a tudásalapú társadalom oktatási rendszerében Magyarországon – „Az elektronikus távoktatás Innovációi” konferencia, ISBN 978-963-7154-70-6, Budapesti Műszaki Főiskola, Budapest

Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Közhasznú Társaság (2004): Nógrád megye területrendezési terve előkészítő fázis vizsgálati összefoglaló és tervezési program egyeztetési anyag, Készült a Nógrád Megyei Önkormányzat megbízásából Budapest, Váti Kht.

http://megye.nograd.hu/ter_rend/nograd.pdf

letöltés dátuma: 2016. 07. 18.

Paul A. M. Van Lange - Carsten K. W. De Dreu (2007): Társas interakció: együttműködés és versengés; ford. Síklaki István - Introduction to social psychology Társas interakció és személyes kapcsolatok Megjelent az "Introduction to social psychology: a European perspective" (Oxford, UK ; Malden, Mass. : Blackwell Publishers, 2001) c. tanulmánygyűjteményben, A "Társas interakció és személyes kapcsolatok" c. fejezet részeként Bibliogr.: p. 329-330. In: Szociálpszichológia : európai szemszögből / szerk. Miles Hewstone és Wolfgang Stroebe. – Budapest, Akad. Kiadó, pp. 305-330.

Pilis, INTÉZMÉNYEK - OKTATÁS - ÓVODA, ÁLTALÁNOS ISKOLA ÉS GYERMEKOTTHON

<http://www.pilis.hu/index.php?mid=125>

letöltés dátuma: 2016. 07. 18.

Szivós Péter – Tóth István György (szerk.) (2013): Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban - Tárki monitor jelentések 2012, TÁRKI Társadalomkutató Intézet Zrt.

http://www.tarki.hu/hu/research/hm/monitor2012_teljes.pdf

Virányi Anita (2013): A motoros képességek fejlesztésének módszertana ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar

http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2009-0007_motoros_kepessegek_fejlesztesenek_modszertana/adatok.html

World Hunger and Poverty facts and statistics (2015) <http://www.worldhunger.org/2015-world-hunger-and-poverty-facts-and-statistics/>

letöltés dátuma: 2016. 07. 18.